

EL MONESTIR DE POBLET I EL SALVAMENT DELS ARXIUS A LA CONCA DE BARBERÀ DURANT LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

Jaume Enric ZAMORA i ESCALA

Aquest article vol reconstruir el salvament dels arxius a la comarca de la Conca de Barberà, en concret des del monestir de Poblet, destinat com a refugi documental, durant la Guerra Civil Espanyola. Aquesta reconstrucció ens l'hem plantejat de la forma més literal i viva possible. Per això, hem optat per “donar la paraula” als protagonistes —Agustí Duran i Sanpere, Eduard Toda i Güell i Manuel Herrera i Ges— que ho varen fer possible, a través dels documents conservats, reflex fidel de la feixuga gestió i de les nombroses vicissituds que van acompanyar la tasca ingent del salvament del patrimoni documental català.

LA SECCIÓ D'ARXIUS

Amb l'aixecament militar del 19 de juliol de 1936, Agustí Duran i Sanpere (1887-1975), aleshores director de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i nomenat feia poc cap de la Secció d'Arxius del Servei de Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya (per Decret del 2 de juny de 1936), assumí, en aquelles circumstàncies, la direcció de la gestió del salvament del patrimoni documental català.

El mateix Duran i Sanpere ens ho explica:

La Secció d'Arxius del Patrimoni Artístic de Catalunya fou constituïda el mes de juny de 1936. Anàvem a executar un pla minuciosament premeditat i anàvem a portar-lo a la pràctica amb calma i mètode.¹ Però, els esdeveniments que es produïren al mes vinent, desbarataren tots els nostres propòsits i ens obligaren a centuplicar el treball, acudint desesperadament allà on perillava un arxiu, recorrent Catalunya d'un cap a l'altre, en una feina que en podríem dir de Creu Roja dels nostres arxius [...].²

En iniciar-se la guerra civil, només anunciada la decisió presa per l'Arxiu Històric de sortir cavallerosament a la defensa del patrimoni documental, es

Monestir de Poblet, en l'actualitat. AUTOR: JAUME E. ZAMORA

¹ DURAN I SANPERE, A. "Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939". A: *Barcelona i la seva història. L'art i la cultura*. Barcelona: Curial, 1975, vol. 3, pàg. 622.

² Entrevista a Agustí Duran i Sanpere. "El salvament i la conservació dels arxius de Catalunya". *Última Hora*, de 26 de desembre de 1937. Recull de Premsa. Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC). Fons Agustí Duran i Sanpere.

formà aviat un equip de voluntaris que compliren com a bons, sense covardir-se davant els múltiples i variats perills que dia rera dia anaven apareixent. La tasca fou complexa i aspra.³

Amb l'objectiu de salvaguardar els arxius, la Secció d'Arxius va seguir unes normes constants:

- Portar un diari de totes les operacions realitzades.
- Concentrar els Arxius en un reduït nombre de dipòsits que després va anar reduint-se més, per poder atendre millor la seva custòdia, procurant en la mesura del possible reunir els procedents de la mateixa comarca.
- Mantenir sempre les indicacions de procedència i la integritat dels fons.
- Protegir-los en caixes o en dipòsits impermeables segons els casos, situant-los en els locals més resistents i dissimulats.
- Conservar-los formant paquets numerats en cas d'una evacuació obligada.
- A última hora, on era factible, tancar els dipòsits amb paret dissimulada (com es va fer a Tarragona i a Ripoll).⁴

Al voltant d'en Duran i Sanpere hi col·laborà un nombrós equip distribuït segons les tasques que s'havien de dur a terme:

- Administració: 2 persones
- Recollida i trasllat d'arxius: 20 persones
- Ordenació i formació d'inventaris: 29 persones
- Restauració de documents: 4 persones

En formaren part també 11 persones que, com que estaven perseguides, sol·licitaren figurar en la Secció d'Arxius per dissimular la seva condició (la majoria sacerdots) i obtenir un certificat de treball.

En una altra relació més completa es diferencia el personal amb nomenament oficial (21 persones), el personal eventual (25 persones) i el personal col·laborador (30 persones).⁵

³ DURAN I SANPERE, *op. cit.*, pàg. 623.

⁴ DURAN I SANPERE, A. "Nota sumaria de los trabajos realizados durante el dominio del Gobierno rojo para la protección de los Archivos Históricos de Cataluña". Barcelona: 15 de abril de 1939. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC). Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius del Servei de Patrimoni Històric, Artístic i Científic, caixa 413.

⁵ Relacions de personal. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 413.

El 4 d'agost de 1936, un decret posava a disposició de la Generalitat de Catalunya tota la documentació anterior al segle XIX i procedent d'institucions públiques, corporacions i comunitats de tota mena i patrimonis familiars de l'antiga noblesa (art. 1r), així com els arxius municipals, notariaus, judicials, parroquials, episcopals, conventuals, capitulars i altres de similars (art. 3r).

En l'article 6è del mateix decret, s'estableix que la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya "tindrà cura del compliment de les disposicions del present Decret amb la urgència que les presents circumstàncies imposen".⁶

ORGANITZACIÓ DELS ARXIUS CATALANS PER AL SEU SALVAMENT

Duran i Sanpere, conscient de les amenaces de la guerra, va desentraïnyant els aspectes organitzatius del salvament.

[...] Igual com s'ha fet en les obres dels nostres museus, calia ara resguardar del perill dels bombardeigs aeris els arxius catalans [...]. A aquest objecte, tenim a Catalunya dos arxius-refugis, un per a les comarques occidentals (Poblet) i un altre per a les comarques orientals (Viladrau).

Per cert, que el trasllat dels documents a aquests arxius-refugis s'ha fet per mitjà d'unes caixes especials, que gairebé m'atreveixo a dir que hauríem de patentar. L'Arxiu pot dir-se que ha estat portat al refugi tot muntat, gràcies a aquestes caixes amb prestatges. Així, a desgrat de tenir-los allunyats de

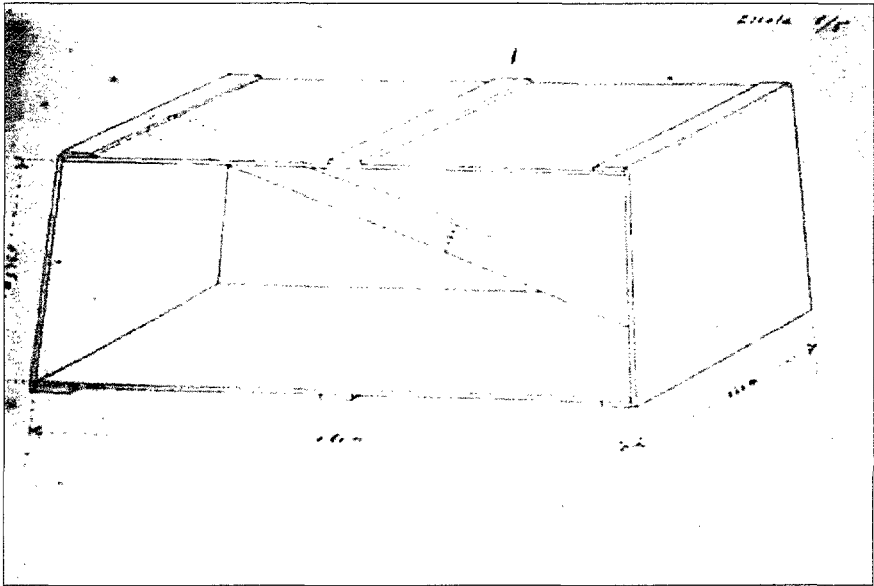
⁶ Tot i això la Secció anà encara més enllà:

La Secció estava, per exemple, facultada solament per a recollir la documentació anterior al segle XIX però va superar aquest límit quan va tenir ocasió de superar-lo i així salvà els documents més moderns de les cúries Diocesanes, els últims protocols dels notaris de Tortosa i de la Seu d'Urgell, els duplicats de partides sacramentals dels Arxius Episcopals i tants llibres d'administració d'entitats i particulars. La Secció també va guardar els llibres de partides de les parròquies en lloc d'entregar-los tal com estava disposat i, fins i tot, els objectes de culte que va poder disimular entre els documents per tal d'evitar que passessin per seleccions vergonyoses. D'aquesta manera es va salvar el tresor litúrgic de la comarca de Cervera i el del convent de Vallbona de les Monges amb peces de valor extraordinari al costat d'altres tal vegada insignificants artísticament però tan respectables com les altres. Altres disposicions incomplides foren les de segregar dels fons documentals els documents de valor extraordinari per formar dipòsits especials prop de la frontera. Les consignes secretes a les quals va obeir el personal de la Secció d'Arxius foren de resistència absoluta a tals propòsits i el que es va fer a la pràctica fou internar els Arxius de la Seu d'Urgell, de Figueres, de Castelló d'Empúries i altres.

Extret de DURAN I SANPERE, A. "Nota sumaria de los trabajos realizados durante el dominio del Gobierno rojo para la protección de los Archivos Históricos de Cataluña". Barcelona: 15 de abril de 1939. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 413.

Barcelona, no els tenim magatzemats ni molt menys, sinó que es troben perfectament instal·lats, a disposició dels investigadors que vulguin utilitzar-los.

Els arxius es poden dividir en: eclesiàstics, patrimonials i judicials. Al ram dels arxius hi ha uns quants axiomes que no es poden contradir. Un d'ells és que els arxius s'han de conservar com a unitats independents. En el possible, cal també mantenir-los al lloc d'origen. Això darrer és un xic difícil, car conservar-los tots en bon estat sense transportar-los, requeriria una organització i unes despeses fabuloses. Per això hem establert aquest projecte. A Barcelona hem instal·lat un Arxiu Històric General de Catalunya, que anirà a l'edifici que era Palau Episcopal. Reunirem en aquest Arxiu general tots els arxius barcelonins i tots els forans que no poguessin ésser mantinguts al lloc de procedència. Després, escampats per Catalunya, hi haurà unes concentracions d'arxius, per exemple radicades en viles caps de

Dibuix de la caixa de fusta emprada per traslladar i protegir la documentació (mides: 0,80 x 0,60 x 0,345 cm). FONT: FONTS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA (II REPÚBLICA). SECCIÓ D'ARXIVS. ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA (ANC)

partit judicial, on ja tradicionalment resideixen els arxius notariais i judicials. A les capitals de vegueria, hom pot constituir arxius més importants.⁷

La Nota sumària de la memòria signada per Duran i Sanpere l'abril de 1939 ens informa d'on s'instal·laren els arxius refugi arreu de Catalunya. Se situaren inicialment a Lleida, Tortosa, Cervera, Manresa, Reus, Tarragona, Poblet, Barcelona, Vic, Girona, Ripoll i Viladrau. Però:

[...] A mesura que l'evacuació forçosa de les poblacions ho feia inevitable, els dipòsits que havien de desaparèixer es concentraven a Viladrau o a Barcelona per a no produir confusions. En els casos en què els Arxius es trobaven suficientment protegits en el seu emplaçament originari es procurà que no hi sortissin, com va succeir a Olot, Cardona, Sabadell, Terrassa, Palamós, Montserrat i molts altres llocs, així com el cas de l'Arxiu Notarial de Barcelona; sobre aquests Arxius l'acció de la Secció es limitava a exercir la vigilància possible per a retirar-los en cas de presentar-se algun perill. Per exemple, a Girona, varen restar en els seus propis locals l'Arxiu Municipal, el Capitular i el Diocesà. A Vic, el Municipal i el Capitular, etc.⁸

EL MONESTIR DE POBLET: DESTÍ DE L'ARXIU REFUGI DE LES COMARQUES OCCIDENTALS

En aquest apartat presentem cronològicament el desenvolupament de les accions del salvament, a partir del testimoniatge de la correspondència —conservada fins a l'actualitat— mantinguda entre els mateixos protagonistes.

Eduard Toda i Güell⁹ (1855-1941) és comissari de la Generalitat de Catalunya per a la conservació del monestir de Poblet durant la Guerra Civil (havia estat el president del Patronat de Poblet, creat el juny de 1930 i dissolt el 12 d'agost de 1936).

Amb data 16 de febrer de 1937, Toda escriu a Duran:

[...] Estic treballant de ferm en mon llibre d'història de Poblet, fent el volum *La Devallada 1600-1800*. Al capítol de priorats em trobo detingut al Tallat,

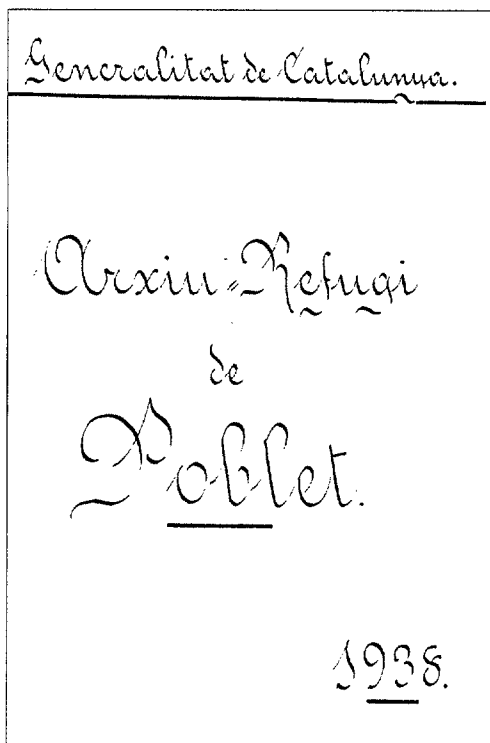
⁷ Entrevista a Agustí Duran i Sanpere. "El salvament i la conservació dels arxius de Catalunya". *Última Hora*, de 26 de desembre de 1937. Recull de Premsa. Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC). Fons Agustí Duran i Sanpere.

⁸ DURAN I SANPERE, A. "Nota sumaria de los trabajos...".

⁹ Eduard Toda i Güell (Reus 1855-Poblet 1941). Mecenes, diplomàtic, historiador i restaurador de Poblet.

Tapa de l'inventari dels fons documentals dipositats a l'Arxiu Refugi de Poblet, 1938. FONT:

FONS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA (II REPÚBLICA).
SECCIÓ D'ARXIU. ANC

perquè sos papers son en dos feixos del fons Hurtebise,¹⁰ quals números he donat al Guitert.¹¹

Realment, estimat Duran, deuriau fer un esforç per a almenys enviarme els feixos Hurtebise, ficats en sacs. Els arreglaré, treuré lo que'm convinga extractant lo necessari, i si voleu els tornaré. Un camió petit els portaria fàcilment, i ho puc pagar lo aquí, cosa que faré amb gust.¹²

¹⁰ Es tracta d'Eduardo González Hurtebise (Madrid 1876 - Barcelona 1921), director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó —ACA— (1911-1921) i autor de la *Guía histórico-descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón, en Barcelona* (1920). En el període de la direcció de González Hurtebise, l'any 1918 ingressa documentació de Poblet a l'ACA. Per aquest motiu aquesta documentació pren el nom de *Fons Hurtebise*. Vegeu GONZALVO I BOU, Gener. "Desamortització i arxius: l'exemple del Monestir de Poblet". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, Barcelona, AAC, 1997, 11, pàgs. 11-29.

¹¹ Joaquim Guitert i Fontserè (Barcelona 1875- la Selva del Camp 1957). Metge i historiador. Col·laborador d'Eduard Toda fins a la ruptura l'any 1938.

¹² GONZALVO I BOU, G. *Cartes d'Escornalbou i Poblet. Un epistolari d'Eduard Toda a Agustí Duran i Sanpere (1922-1940)*. Poblet-Tàrraga, 2001, pàgs. 86-87.

Amb relació a aquesta petició, una ordre del 27 d'abril de 1937, signada pel conseller de Cultura de la Generalitat, Antoni M. Sbert, resol "traslladar al Monestir de Poblet els feixos de documents coneguts pel nom *Fons Hurtebise*, dipositats, fa alguns anys, a l'entresòl de l'Arxiu de la Corona d'Aragó" (ACA), provinents de la desamortització del segle XIX i ubicats, abans d'ingressar a l'ACA, a la Delegació d'Hisenda de Tarragona.

Toda, amb data 23 d'agost de 1937, reclama a Duran la conveniència d'establir un "arxiu comarcal" a Poblet.¹³

Manuel Herrera i Ges (1880-1951), advocat, antic president de la Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics de Lleida, treballa com a auxiliar tècnic d'arxius a la Secció d'Arxius, en primer lloc a Lleida, amb Enric Arderiu i Hospital, arxiver de l'Arxiu Municipal de Lleida i delegat de la Secció d'Arxius de la Generalitat de Catalunya a Lleida —nomenat per Ordre del 25 de juny de 1937. Herrera és eventual des del 30 de juliol de 1937 i disposa de nomenament per Ordre del 25 de febrer de 1938.

Abans de destinar-se Poblet com a dipòsit documental dels arxius de la Catalunya occidental es valoraren altres indrets, com Vilanova de Meià, Solsona i Vallbona de les Monges. Duran escriu el 26 d'agost de 1937 a l'advocat Antoni Bergós, comissari de la Generalitat per Lleida: "Poblet o Vallbona són dues bones solucions: capacitat, parets gruixudes i camins de poc trànsit. Poblet, a més ofereix l'avantatge de tenir el Sr. Toda que dobla el prestigi del Monument".¹⁴

Herrera, mentre és a Lleida, treballa en les tasques per a la preparació del trasllat dels arxius de Lleida, amb molt poc suport i pràcticament en solitari, fet constatable en la correspondència que manté amb Duran. Herrera, el 9 de setembre, arriba a dir-li a Duran: "aquesta és la terra de la gent feliç".¹⁵

El perill dels bombardeigs força a accelerar el trasllat dels arxius de Lleida. Herrera escriu el 16 d'octubre de 1937 a Duran, "realment, de dia en dia urgeix més el trasllat de l'Arxiu a un bon refugi. Per ara els avions fascistes van pels voltants de Lleida solament, però les alarmes són contínues,

¹³ Llibre registre d'entrades, pàg. 29. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 401.

¹⁴ Expedient de Lleida. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

¹⁵ *Ibid.*

dies de tres, com ahir”.¹⁶ Fins que es precipiten els pitjors esdeveniments i Herrera és ferit per un bombardeig. Herrera, el 8 de novembre de 1937, davant l’esperat trasllat dels arxius al destí que s’havia finalment decidit de Vilanova de Meià, que no hi havia manera de materialitzar, i enmig d’un “pànic enorme” demana a Duran que es resolgui la situació d’una vegada per totes.¹⁷

Amb data 17 de novembre i 2 de desembre de 1937, Duran tramet dues lletres a Toda. La primera faculta Eduard Toda per al trasllat:

Per tal de donar compliment al Decret de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de 4 d’agost de 1936, relatiu a la incautació dels Arxius antics amb destí a les Institucions Culturals de Catalunya, es faculta el Sr. Eduard Toda, Comissari de Poblet per a que personalment o per mitjà d’un seu Delegat pugui recollir de la vila de Vinaixa, d’acord amb el seu Ajuntament, les restes de l’Arxiu Parroquial i d’altres que hi pogués haver per a que puguin ésser duts a Poblet on provisionalment hi són concentrats els fons documentals antics de la Contrada a disposició de la Secció d’Arxius del Servei del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya.¹⁸

I la segona, fa referència “a l’Arxiu Parroquial, el Notarial i els altres que convingui protegir de Montblanc [...]”.

El conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Carles Pi i Sunyer, per Ordre de 29 de novembre de 1937 —no publicada al *Diari Oficial*—, va resoldre:

Destinar el Monestir de Poblet a lloc de concentració provisional dels fons documentals i objectes d’art i històrics de les ciutats i viles de la Catalunya occidental que els Caps dels Serveis dels quals depenen judiquin procedent de traslladar-hi amb el fi de proveir millor a la seva seguretat durant les actuals circumstàncies de guerra.¹⁹

Herrera abandona Lleida²⁰ i s’instal·la al monestir de Poblet. Escriu a Duran, el 3 de desembre de 1937, des de Poblet:

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d’Arxius, caixa 407.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ En una de les relacions del personal que havia col·laborat en la Secció d’Arxius, hem trobat la següent nota sobre Manuel Herrera i Ges: “Por verse amenazado en Lérida a causa de su significación política, la Dirección de la Sección de Archivos le trasladó a Poblet.” Relacions de personal. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d’Arxius, caixa 413.

Molt estimat amic: ja tenim amoblades les habitacions que'ns ha facilitat el Sr. Toda i aquesta nit hem dormit per primera vegada davant de la Porta Reial. Procurarem aclimatar-nos aviat, encara que això és ventós i molt fret, les habitacions noves i la llenya, carbó i carbonilla escassa i caríssima. No't dic res dels comestibles, quina adquisició està plena de dificultats materials i econòmiques. Tot el qual té la seva compensació amb l'afecte que'ns demostra continuament el Sr. Toda i les incontables atencions de que'ns fa objecte, que no sabrem mai com agrair-li [...].

Amb relació a la documentació que s'havia de traslladar de Lleida a Poblet, continua la carta:

Jo voldria tindre ja aquí el paperam de Lleida, perquè estaria més justificada la meua estada a Poblet. No'm faltarà per això feina, perquè

<u>La Selva del Camp.</u>	
68 paquets.	
N.º 1 al 15.	Fons parroquial Del 9 al 13. Registres.
.. 16 al 63.	Fons municipal
.. n.º 16.	Llibre vest i ordinacions
.. 17 al 25.	Pergamins del Arxiu antic. Paquets corresponents als calendaris 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 i 9. - En el n.º 17 hi ha el <i>Calendari</i> amb el paquet del calendari n.º 1.
.. 26.	Pergamins (2 lligalls)
.. 27.	Vària
.. 28 al 32.	Comuna del Camp. (Consells, 2; Comptes, 2, i Pergamins, 1.)
.. 33 al 63.	Documentació variada.
.. 64 al 68.	Fons C.M.F. Comptes, escrits, congregacions i obres.

*Inventari dels fons
documentals de la Selva
del Camp dipositats
a l'Arxiu Refugi
de Poblet, 1938. FONT:
FONS DE LA GENERALITAT
DE CATALUNYA
(II REPÚBLICA). SECCIÓ
D'ARXIVS. ANC*

D. Eduard ja m'ha parlat d'arreglo de pergamins, d'ordenació de fotografies. Quines coses penso fer-li encara que vingui tot el de Lleida, les vetllades són molt llargues i hi ha temps per a tot.

Deia el Sr. Toda que potser el millor fora enviar a Lleida al Dr. Guitert amb un camió d'aquí, com ho feren per les coses de Biure i Vallbona, i portar a Poblet lo que tu ordenassis, tot el recollit en la revolta, per a millor custòdia [...].

El lloc que triarem per a la documentació de Lleida, el calefactori, em diu el Sr. Toda que's el pitjor lloc de tots, doncs és el lloc més humit del Monestir, que tot l'hivern rexumen aigua les pedres de terra per passar-hi per sota canyerries i desaigües. No hi haurà més remei que anar a la torre del Prior; acondicionarem les obertures i portes i ja procuraré desenvolupar-me de la millor manera possible. El cas és que vingui d'una vegada, si més no, l'arxiu catedralici.²¹

El 7 de desembre de 1937, Duran demana explicacions a Arderiu amb relació al trasllat del arxius de Lleida:

Li agrairia molt que amb la major urgència possible vulgui informar-me del que passa amb relació al trasllat a Poblet de la documentació antiga de Lleida. No li puc amagar que em dol molt que mentres a Girona, Tortosa, Tarragona, Manresa o Vic tot són facilitats per el compliment dels acords presos, a Lleida topeu amb una mena de resistència passiva que jo no sé veure motivada. Li prego, doncs una informació suficient per a prendre en conseqüència les decisions que més convinguin. Agraïnt-li des d'ara les notícies que estic esperant amb ànsia, sóc com sempre seu afm. a.²²

Duran informa al Sr. Toda, el 9 de desembre de 1937:

L'Arxiu de Verdú, així com el de Vilagrassa i tal vegada el d'Anglesola estan disposats per a ésser duts a Poblet el dissabte vinent amb un camió militar de Cervera. L'amic Herrera ja tindrà feina a arrenjar aquests arxius tot esperant els altres. Vostè veurà quin indret destina als nous hostes documentals per a fer-ne la tria i ordenació. De Reus tampoc no en sé res, però tot anirà venint. Vam convenir amb el Dr. Guitert que caldria anar a Montblanc a veure quin risc tenen els Arxius i que si era necessari dur-los a Poblet faríem els documents apropiats. Com estan de fusta per a fer prestageries o caixes-prestatgeries? Suposo que malament, però caldrà fer-ne perquè els papers no hi guanyen gens apilats i sense la disciplina dels prestatges.²³

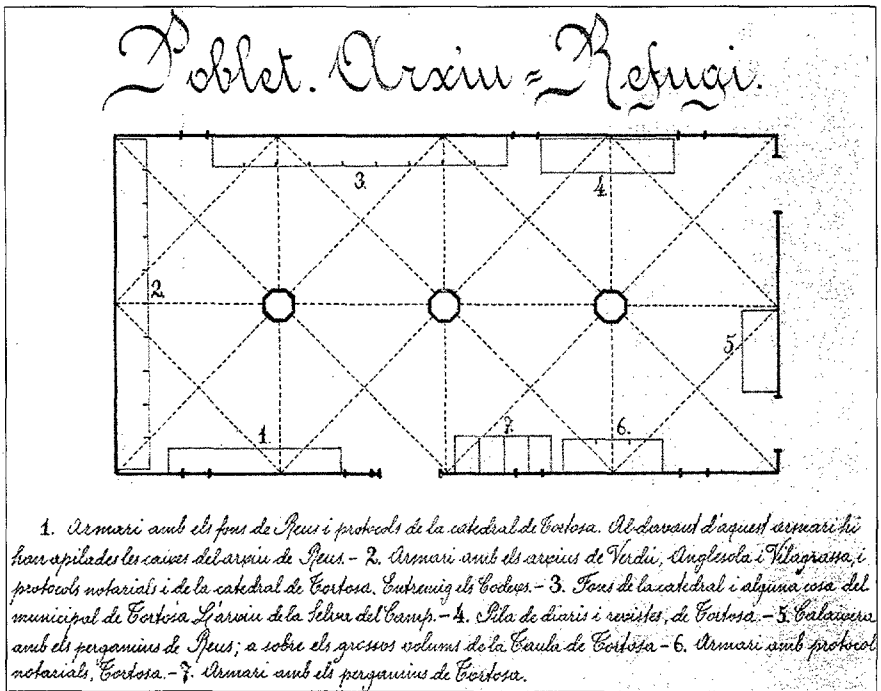
²¹ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

²² Expedient de Lleida. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

²³ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

El 10 de desembre de 1937, Arderiu contesta a Duran:

[...] M'estranya que digueu que a Lleida topeu amb una resistència passiva. En quant a mi no hi ha el més petit inconvenient en que l'Arxiu (tot el fons documental important) sigui traslladat a Poblet. Abans d'ahir vaig rebre una ordre del Conseller de Cultura on me se notificava que Poblet era el lloc destinat per a guardar les coses de la Catalunya occidental [...]. Tot seguit de rebre-la la vaig traslladar a l'amic Herrera per a que m'informi del que ell cregui que deu traslladar-se a Poblet del que ara hi ha a Santa Maria i en quan a l'Arxiu de la Ciutat he donat compte a l'Alcalde perquè aquest ordeni també el trasllat al mateix lloc. Penso doncs que per tota la setmana vinent quedarà enllestit aquest assumpte, doncs jo personalment m'en preocuparé [...].²⁴

Plànol de la situació i instal·lació dels fons documentals dipositats a l'Arxiu Refugi de Poblet, 1938. FONT: FONS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA (II REPÚBLICA). SECCIÓ D'ARXIU. ANC

²⁴ Expedient de Lleida. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

Herrera informa Duran, el 12 de desembre de 1937, sobre l'arribada d'un camió:

[...] una camionada de paperam que feia por de veure. El camión era dels de volquet i'l descarregaren com si fos arena, darrera de la Porta Reial. Avui diumenge no; potser demà dilluns ho acondicionarem en lligalls i en sacs (casi tot son papers sols i bruts, alguns de podrits i molt humits) i veurem de fer una tria i separar primer els que siguin de Verdú, d'Anglesola i de Vilagrassa, que de aquests tres punts digueren que hi havia coses, i després veurem d'ordenar-ho. Creu-me que fa por veure el munt de papers i terra que hi ha.²⁵

Herrera escriu a Duran, el 13 de desembre de 1937, i li transcriu la carta adreçada a Enric Arderiu, referent a la seva instal·lació a Poblet per ordre del mateix Duran, a causa de l'estat de salut en què es trobava:

Ja tenim aquí La Selva, Vinaixa, Anglesola, Verdú, Vilagrassa, XX, esperem Montblanc d'un moment a l'altre. De Lleida, crec que deuria sortir tot el fons catedralici, ja embalat en les caixes, el dels calaixos i les carpetes del Arxivet de Roda que deixà jo preparat [...]; a més fóra bo treure l'interessantíssim fons notarial que hi ha al Institut i'l que creguis convenient del Arxiu Municipal. [...] Avui mateix ha escrit en Duran i diu que t'ha escrit a tu referent a aquest trasllat de la documentació de Lleida. Resoleu-ho d'una vegada perquè el perill és gran i fóra molta la responsabilitat si passés quelcom desagradable.²⁶

Duran informa Toda, el 17 de desembre de 1937:

[...] Ja deu haver vist que l'Ordre del Conseller de Cultura declara Poblet refugi documental i artístic de la Catalunya occidental. Aquesta declaració va més enllà d'aquell propòsit de fer passar per Poblet els documents de les antigues baronies del monestir. Ara l'ambient és molt més extens i la intenció gosaria dir més generosa. Està clar que la condició de refugi dóna als arxius recollits una consideració de cosa sagrada intangible, però el dret d'inventariar tots els documents relatius a la vida pobletana ningú no el nega i podrà exercir-se amb tota comoditat.

Els arxius potser no vindran tots amb el desordre dels papers de Verdú (per bé que una bona part d'aquest Arxiu estava ben empaquetat) i no crec que els paquets es desfessin pel viatge, però així i tot convindrà poder disposar d'una sala gran i de taulells extensos. L'experiència constant d'aquest any i mig de brega diària ens ho ha fet veure clarament. No crec doncs que la torre

²⁵ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

²⁶ *Ibid.*

del Prior sigui lloc a propòsit. Jo no em veuria amb cor de quedar bé si m'obligaven a treballar en un espai tan reduït. Altra cosa seria la torre de l'Oli. Té més pisos i són més esbarjosos, i fins l'accés és molt més fàcil. Però, fet i fet, potser encara seria millor poder disposar del pis del Museu. Jo no sé si ara està gaire desembarçat però crec que hi deu restar lloc suficient per a fer els escampalls de papers damunt de taulells i procedir la feina a fer amb un perfecte ordre arxivístic: formar les sèries, totes les sèries a peu dret i davant dels taulells, abans de posar-se a seure al sol o a la vora del foc i fer per escrit la descripció de llibres i lligalls.

Vostè que entén aquestes coses perquè les ha vist de prop i està avesat a barallar-se amb els papers vells, es farà càrrec de les meves preocupacions davant de la imminència de començar la feina. Aquí sí que és cert allò que diuen "feina ben preparada ja està mig feta". Si aquesta feina la comencem bé i amb tanta comoditat com sigui possible la veurem avançar ràpidament i ens estalviarem tots plegats el neguit de veure-la fer i desfer diverses vegades. Confio plenament en les dots previsoras de vostè i en aquest Àngel que ha protegit fins ara els arxivers i els arxius, ens ha permès de vorejar els perills i ens ha ajudat a fer feina llesta i de profit. Poblet ha de representar la màxima perfecció del treball i l'orgull d'aquest Servei de pau que ha d'actuar enmig del trontoll de la guerra [...].²⁷

Duran s'adreça a Toda, el 7 de gener de 1938, per tal de poder recollir:

[...] d'acord amb els Ajuntaments respectius (Prades, Vilanova de Prades, Vilosell, Albi, Tarrés, Vallclara, Forès, Belltall, Blancafort i Solivella), tota la documentació dispersa d'arxius parroquials, notariais i altres que convinguí protegir de les contingències derivades de la situació actual i dur-los a Poblet, on restaran a disposició de la Secció d'Arxius.²⁸

Duran es torna a dirigir a Toda, el 21 de gener de 1938: "M'han telefonat del Museu de Reus i diuen que tenen una partida de caixes amb la principal documentació de l'Arxiu Històric Municipal i de l'Arxiu de l'Església".²⁹

Duran, el 27 de gener de 1938, davant del constant bloqueig del trasllat dels arxius de Lleida, escriu altra vegada a Arderiu:

Després de la vostra lletra del dia 10 de desembre [...] no n'he sapigut res més. Com que jo no vull tenir cap responsabilitat en els danys que poguessin resultar d'aquest incompliment de les ordres superiors, a la darrera reunió de

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

la Comissió de Patrimoni Històric, Artístic i Científic vaig exposar el detall de les gestions fetes a Lleida des del meu primer viatge i l'aturada sistemàtica que ha sofert el compliment dels acords presos i de les decisions d'aquesta Direcció. Avui en donaré compte al Sr. Conseller.³⁰

Duran escriu a Herrera, el 15 de febrer de 1938:

Els documents de Reus, els que fins ara han arribat i els que poden anar venint, serà bo que restin quietos fins a rebre la descripció del contingut de les caixes. [...]

De Lleida diu l'Arderiu: que espera que tu hi vagis per a dirigir l'embarcament de les caixes [...]; diu també que [...] ha obtingut que l'Ajuntament acordés treure també la part antiga de l'Arxiu Municipal; i diu encara que tot està a punt per el viatge a Poblet. A tot això jo contesto: que tu tens prou feina a Poblet on és el teu lloc de treball [...].

Casa Balcells en l'actualitat, destinada a casa refugi d'arxius durant la Guerra Civil, a Viladrau. AUTOR: JAUME E. ZAMORA.

³⁰ Expedient de Lleida. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

En la nota que vaig donar —amb relació a l'estructuració de la Secció— tu hi ets com Arxiver-director de l'Arxiu Refugi de les Comarques Orientals [volia dir Occidentals].

Respecte dels Arxius de Verdú, Anglesola, Vilagrassa i La Selva, m'agradaria de poder tenir, la mida de l'extensió de cada un d'ells reduïda als metres linials de prestatgeria que ocuparien si efectivament tinguéssim les prestatgeries corresponents.

Tant per aquests Arxius com per tots, el principi bàsic que tenim establert i que no pot ésser transgredit per res és el de la conservació íntegra de la documentació procedent d'un mateix fons. Ni llibres ni papers de cap mena poden ésser separats del nucli originari ni pel pretext de creure que no hi corresponen i que llur interès guanyaria amb desplaçament. Cal separar totalment el criteri arxivístic del que puguin tenir els col·leccionistes. Cap altra cosa no et sabia recomanar amb tanta fermesa en qüestió d'Arxius.³¹

Herrera escriu a Duran, el 20 de febrer de 1938:

El Sr. Toda ja està bé [...]. El metge Busqué'm digué que D. Eduard sufria un atac de cor i que estava en gran perill. Sembla que ja ha passat, però queda la recansa.

De Reus, el dia 5 portaren en un camió 26 caixes, 2 panistres i 2 farsells; i ahir feren un altre viatge, portant 27 caixes més [...]. Vingué en el camió En Vilaseca³² de Reus, i digué que quedaven per portar unes 40 caixes més.

He mig calculat quina prestatgeria necessitaríem; per a l'Arxiu de Verdú, uns 26 a 28 metres; Anglesola, uns 12; Vilagrassa, potser 4 o 5 n'hi haurà prou; La Selva de 18 a 20; Vallbona, els papers que hi han per aquí, uns 2 metres, i Vinaixa 0,90. Això sense comptar llibres, ni cantoral i llibres de cor, que de Vallbona n'hi ha una gran quantitat.

Em sembla molt bé el que has contestat a l'Arderiu referent a la meua anada a Lleida per portar el arxiu. Tampoc m'el donarien; el que si'm donarien fora algun disgust de consideració [...]. Jo vaig deixar 58 caixes plenes amb l'arxiu catedralici... Hi ha després unes carpetes, amb els pergamins del arxivet de Roda [...]. Ademés hi ha 235 calaixos amb força documentació que completarà les sèries de les caixes... Tot això hauria de vindre.

Del fons episcopal hi havia aquells dos munts de papers en la sala on hi havia les robes. Tot just els havia començat a veure quan el bombardeig. Era cosa administrativa moderna; es coneix que cremaren molta cosa, el més

³¹ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

³² Es tracta de Salvador Vilaseca i Anguera (Reus 1896-1975). Prehistoriador; fundador del Museu Municipal de Reus.

interessant... Lo que si hauria de vindre és el fons notarial que té en Roca a l'Institut. Pel que calculo hi deuen haver-hi una quarentena de metres de prestatgeria.

Podria ésser que algunes de les caixes, calaixos o paquets, quedessin desfets pel bombardeig...

El de Montblanc i altres punts estem esperant que abonantsi el temps i que arreglin l'auto de la comissaria per a anar-hi.

Tots molt contents i agraïts de que m'hagis incluit entre el personal adaptat a la nova estructuració del Servei d'Arxius.³³

El 23 de febrer de 1938, Herrera s'adreça a Duran i li exposa diferents possibilitats per aconseguir camions per al trasllat dels arxius de Lleida. A més: "Ahir vingué una altra camionada de 20 caixes de Reus. Crec que'n falten només altres tantes."³⁴

Herrera torna a escriure a Duran, el 5 de març de 1938:

[...] Ahir al migdia portaren de Reus una altra camionada. Aquesta vegada no han set caixes. Han set: 38 lligalls de volums del Cadastre del Ajuntament, 16 de la Congregació de la Sang, 20 de la Prioral de S. Pere, i 16 de la Comunitat de Preveres, una caixa i un calaix-caixa, tancades, amb llibres de la Prioral, un calaix lligat, amb els segells i utensilis de la congregació de la Sang, i una caixa més gran, allargada, i també clavada, que diuen que's l'Arxiu de Vallfogona de Riucorp. Ocupen aquests volums uns 28 metres de prestatgeria.

Insisteixo que convé molt que t'arrivis a Poblet. Aniria de primera que avans de que portessin l'arxiu de Lleida sapiguéssim on el posem, per no anar després d'ací d'allà, i això si vens ho deixariem ben definit. Jo cada dia més encantat del pis de dalt de Cases Noves (Museu) pel arxiu lleidatà, espaiós, ben orientat, bona claror, independent i que's podria tancar si ho creies oportú. Ja en parlarem.³⁵

Els dies 14 i 24 de març de 1938, Duran fa saber a Arderiu les últimes novetats sobre Enric Cubas, arxiver de la Secció d'Arxius:

[Enric Cubas] va a Lleida amb l'encàrrec de curar de la tramesa a l'Arxiu-Refugi de Poblet, la documentació antiga de Lleida: Arxiu Capitular, la part que correspongui de l'Arxiu Episcopal i d'ésser possible les seccions que

³³ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

creguin necessàries protegir de l'Arxiu Municipal i els protocols notarial, actualment a l'Institut.³⁶

Toda escriu a Duran, el 10 d'abril de 1938, ara amb relació al patrimoni mobile protegit:

Seguim rebent efectes de Tortosa, havent-ne arribat fins ara 8 camionades. Entre els efectes, hi ha mig retaule del altar major de la catedral i altres dos trossos de retaules, tots de fusta.

La col·lecció de còdex d'aquella biblioteca del seminari ha arribat bé, encara que desaparellada. Sols trobem a faltar quatre o cinc exemplars dels 258 que tenia numerats.³⁷

Herrera segueix informant Duran, el 14 d'abril de 1938:

El dia 7 vingueren de Tortosa 2 camions, un amb protocols notarial moderns i l'altre amb troços del retaule major i d'un retaule de pintura molt acceptable. El dia 9 vingueren d'allí mateix 2 camions més amb coses gens interessants —descomptat un bon nombre de pergamins— són una munió de volums de les sessions del Congrés, i tot carregat a voleo. Abans d'ahir, 12, arrivaren altres 2 camions amb més volums de sessions de les Corts i molta premsa periòdica, diaris i revistes, relligats i solts; tot barrejat i brut. Sense ningú que'ls dirigeixi els pobres xofers carreguen el que poden i com poden. Tenim doncs unes muntanyes de paperam que espanta. Ja hem començat a endressar-ho i a fer destries, procurant separar, al menys, els fons notarial, municipal i eclesiàstic. Llàstima de no poguer-ho fer a gust i amb bones condicions de local i prestatgeries. Es fa el que's pot seguin les indicacions del Sr. Toda i tot el que l'estat de l'esperit permet. De Reus res més.³⁸

El 25 d'abril de 1938, Herrera escriu a Duran:

[...] Anem i anirem fent el que's pugui, donada la falta de personal que ara hi ha; entre quintes i voluntaris queda aquí poquíssima gent. [...] i't deia la arribada de 6 camionades més de paperam i volums de Tortosa. Ha vingut tot damunt davall, i hi ha una feinada grossa a destriar les coses. Al tart venien, i de nit es descarregava de mala manera, deixant-ho a la Galilea. Hem necessitat més de 8 dies per a traslladar-ho a les Biblioteques. Ara, allí, estem fent la primera selecció —notarial, eclesiàstic, municipal, processos i pergamins— rotulant prestatges i piles per a evitar confusions. Després s'aniran

³⁶ Expedient de Lleida. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

³⁷ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

³⁸ *Ibid.*

fent altres ordenacions, però, per de promte s'ha de fer aquesta primera tria, que ha vingut tot barrejat i brut. En cas de perentorietat sempre podrien carregar com ho feren a Tortosa. Espero que hi haurà serenitat i seny en ordenar, i que no's pendran mesures en perjudici de les mateixes coses refugiades en aquest Arxiu, que res hi guanyen anant d'ací d'allà, i que portarien una intranquil·litat i un pànic a Poblet i als seus voltants, quina gentada creuen amb ple confiança que aquí no ha de passar res. El nom i el prestigi del monument i el que avui guarda ho fa esperar; així ho estem tocant.

El metratge de prestatgeria de tot el que està arxivat a Poblet es pot calcular en uns 800 a 850 metres: a més 4 armaris de pergamins de Tortosa, i 6 calaixos de pergamins i 77 caixes de Reus.

[...] Per aquí, fora de la molta gana i del decaïment consegüent, anem tirant bé.³⁹

Herrera torna a escriure a Duran, el 9 de maig de 1938:

[...] rebuts els 20 capdells de fil. Demà reemprendrem la tasca. El divendres acabarem ja'l fil dels altres capdells. Portem lligats 740 paquets, i col·locats en la forma que us vaig indicar als armaris.

Avui hem guardat totes les figures soltes del retaule major de Tortosa en els bauls de Vallbona, com quedàrem. En la sagristia vella estarà ben resguardat [...].⁴⁰

El 17 de maig de 1938, Herrera explica a Duran:

[...] Hem acabat l'empaquetament de tot i queda ben condicionat i resguardat. S'han fet 1.400 paquets, sense comptar els de Reus i els volums de premsa i de la Taula de Tortosa. Tinc ja'ls borradors dels planells i de les llistes més o menys detallades del que ha anat sortint, que quan els hagi posat en net te'ls enviaré per correu si no te'ls puc enviar per algú, si no vens tu per donar-te-ho a la mà. Avui no és més que un avenç i per que sàpigues que ja s'ha fet.⁴¹

Ha quedat tot estirat als armaris, ben pla i ben compacte. Crec que està aixís resguardat de qualsevol contingència. Fora d'armari queda no més

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*

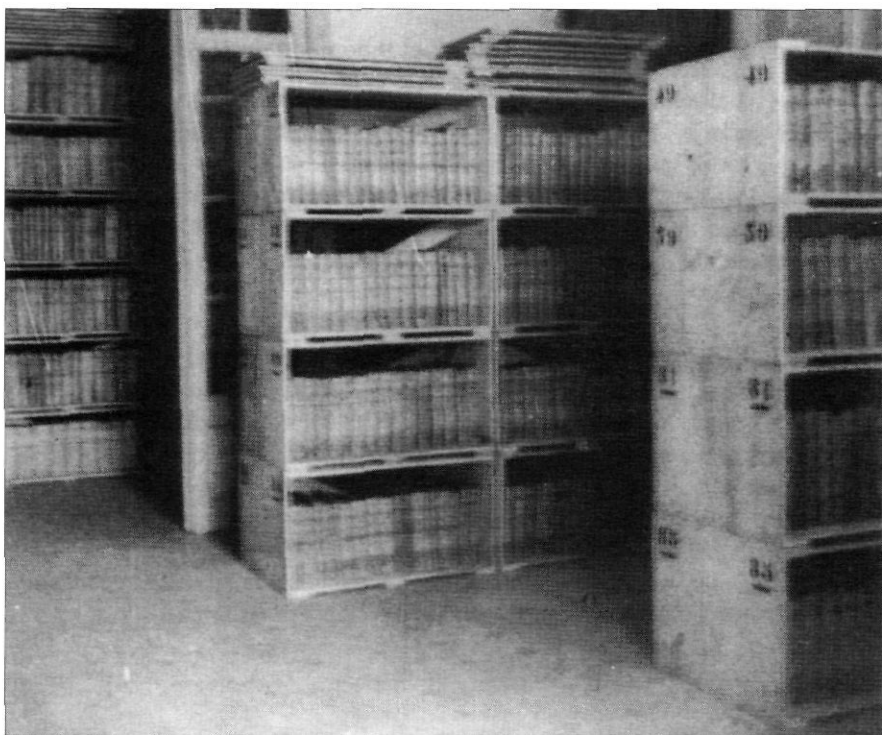
"El dia 1 de setembre de 1938 al matí, en Mallol, comissari de Museus de les Comarques Tarragonines, amb dos camions de la Generalitat s'emportà tots els retaules de Tortosa cap els refugis del Pirineu." [Correspondència rebuda de Manuel Herrera i Ges (7/9/1938). ACC. Fons A. Duran i Sanpere.]

⁴¹ En l'inventari que porta per títol *Generalitat de Catalunya. Arxiu-Refugi de Poblet. 1938* (13 pàgs), es descriuen els fons documentals i bibliogràfics a partir de les províncies següents: Reus, Verdú, Anglesola, Vilagrassa, Tortosa i la Selva del Camp. [Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.]

que la pila de diaris i revistes de Tortosa, i els 25 llibrassos de la Taula que'ls he posat plans sobre la calaixera, per a protegir els pergamins de Reus que són als calaixos. Les caixes de Reus, apilades davant de la prestatgeria d'entrant a l'esquerra [...].⁴²

ELS ARXIUS DE MONTBLANC A VILADRAU I L'EVACUACIÓ DE POBLET

A continuació, coneixerem el destí final dels arxius de Montblanc. Duran fa saber a Toda, el 26 de maig de 1938:

Interior de la Casa Balcells, maig de 1937. FONT: ARXIU FOTOGRÀFIC DE L'ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT (AFAHC), BARCELONA.

⁴² Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

L'altra dia els nostres funcionaris Duran Gisbert i Serés amb un camió varen anar a Montblanc a recollir els Arxius Notarial i Parroquial. En intentar d'anar cap a Poblet es van trobar amb la sorpresa de no poder passar per a no contravenir les ordres severes que havien estat donades aquell mateix dia de no permetre a cap element civil de passar més enllà de Montblanc. Tampoc van poder telefonar a vostè com era el seu propòsit. La càrrega, doncs, va venir a Barcelona, juntament amb alguns papers procedents de Vilavert i algun altre de la casa de Poblet i Teixidor. Ara, ja és tot a Viladrau on espera l'hora del repartiment definitiu.

També és a Viladrau, tal com ja li vaig dir per telèfon, la part de l'Arxiu de Vallbona que els soldats van descobrir a can Serra de Rocafort de Vallbona i que va anar ben just que no es perdés tot.

De primera intenció va ésser dut a Tàrraga, d'allí ho va recollir un camió del Departament de Cultura que ho va portar a Viladrau sense ni passar per Barcelona. Eren set caixes amb robes d'altar, casulles i alguns objectes. Demés d'uns sacs plens de llibres. El diumenge passat vaig ésser a Viladrau i vaig fer un inventari ràpid dels llibres: Missals, Cantorals, Leccionaris, Psalteris, Sermonaris, Evangellaris, Homilies i altres per l'estil, alguns del segle XIII, els altres del segle XIV i XV: tot plegat 26 vols. Alguns capbreus i llibres de comptes dels segles XVII a XIX. Dos Peres d'Aragó, més algun altre llibre amb relligatge de pell vermella, un dels quals diu procedent de Santes Creus. Aquesta mateixa indicació porten alguns dels llibres vells, cantorals, etc. A més, hi ha uns saquets amb documentació i uns índex del conjunt de l'Arxiu bastant detallats. Estem gestionant una autorització per a poder circular amb els camions per les zones de guerra. Altrament poca feina podríem fer. Sembla que avui les tindrem. Aleshores veurem quines ordres ens donen.⁴³

Duran torna a escriure a Toda, el 7 de juliol de 1938:

[...] D'Escornalbou⁴⁴ van arribar ja fa dies 7 caixes de llibres de bibliografia amb alguns d'estrangers relatius a Espanya; tot plegat 353 volums. Al mateix temps, altres 5 caixes de llibres destinats a la Biblioteca de Catalunya; ja en vàrem fer entrega. Hem obert les nostres caixes, hem inventariat els llibres i els hem tornat a embalar. Sembla que així els tenim més segurs contra els perills de bombardeig. La col·lecció fa goig i li estem molt agraïts.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Eduard Toda compra i restaura el convent d'Escornalbou i s'hi instal·la el 1919. Aquí reuneix la seva biblioteca, objectes d'art i llibres i documents històrics del monestir de Poblet. "El llegat de Toda, a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, es produí inicialment, el 1922 i es va fer per etapes al llarg dels anys 20 i 30. Al final, donà 6000 llibres estrangers de tema hispànic, i la documentació del viatger Domènec Badia, «Alí Bey>". GONZALVO: *Op. cit.*, pàgs. 14-15.

A Viladrau entre els papers procedents de Vallbona de les Monges hi ha també joies litúrgiques, algunes robes i pergamins; n'hem fet un inventari detallat que tindrà molt goig en trametre-li així que el tingui a mà [...].

Mirarem de posar remei als papers de l'Arxiu d'Hisenda de Tarragona si les autoritats d'allà permeten que la nostra gent hi intervingui. Estem recollint els arxius de Figueres, La Bisbal, Vilabertran i Castelló d'Empúries, potser a continuació seguirem els de Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols. Després procurarem tornar a Valls; a Poblet només hi tornarem en cas d'obligació concreta o pel goig sempre molt viu de saludar-lo.⁴⁵

El 16 d'octubre de 1938, Herrera escriu a Duran:

[...] El llegir a *La Vanguardia* que va al Monestir de Pedralbes tot el Arxiu Històric General de Catalunya, te vegé desseguida enfeinat i ple de tràfecs. Sembla Pedralbes i els seus entorns zona més resguardada i segura. Un encert. Estaràs tranquil.

Per aquí molta pau. Continua essent Poblet respectat per tothom.

Amb D. Eduard anem arreglant i catalogant coses. Llàstima que'l no tenir llum i les vetlles llargues ens prenen moltes hores de feina. D. Eduard està perfectament bé i aixericit, i molt animat a escriure sobre coses de Poblet. Es una joia veure'l tant xiroi als seus anys [...].⁴⁶

Mas Noguera en l'actualitat, situat a Viladrau i destinat a casa refugi d'arxius durant la Guerra Civil. AUTOR: JAUME E. ZAMORA

⁴⁵ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

⁴⁶ Correspondència rebuda de Manuel Herrera i Ges (16/10/1938). ACC. Fons A. Duran i Sanpere.

El 14 de desembre de 1938, Herrera dóna noves a Duran:

Fa dies que volia escriure't per a que sapiguessis, si més no, que per Poblet no hi ha novetat [...]. Per aquí, si no fos que la qüestió de la teca es posa per moments més impossible, essent la preocupació dominant i única, tenim tranquil·litat, i la pau i la quietut de Poblet segueix tan plàcidament com sempre.⁴⁷

El 3 de gener de 1939, R. Frontera, sotssecretari del Departament de Cultura de la Generalitat, s'adreça a Toda:

Havent disposat l'Honorable senyor Conseller de Cultura que els fons documentals aplegats provisionalment a Poblet siguin traslladats als llocs de concentració que la Superioritat té destinats per a tal finalitat, es faculta el funcionari portador del present Ofici per a que, d'acord amb el vostre assentiment, reculli els Arxius i documents salvaguardats fins ara en aqueix Monestir.⁴⁸

Això significava l'evacuació, per motius de seguretat, de part dels arxius ubicats a Poblet.

Posteriorment, el 5 de gener Toda escriu a Duran, i fa efectiva l'esmentada evacuació:

[...] En degut compliment de l'ordre de Cultura i de vostres instruccions, que serán seguides al peu de la lletra, ahir enviarem el primer camió amb part de les caixes del arxiu de Reus. Are carrega de nou i penso sortirà desseguit després de dinar [...].⁴⁹

ELS ARXIUS REFUGIATS A BARCELONA, POBLET I VILADRAU

A tall de resum, amb data 17 d'agost de 1938,⁵⁰ aquesta era la ubicació dels arxius protegits —esmentats anteriorment— entre els dipòsits de Barcelona, Poblet i Viladrau: l'arxiu notarial (35 metres lineals), el parroquial (35 metres lineals) i un de patrimonial (2 metres lineals) de Montblanc

⁴⁷ Expedient de Poblet. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 407.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ GONZALVO: *Op. cit.*, pàg. 90.

⁵⁰ Resum dels arxius posats sota el control de la Secció d'Arxius de la Generalitat de Catalunya. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 401.

es traslladaren al dipòsit documental de Viladrau. L'Arxiu conventual de Vallbona de les Monges (5 metres lineals) i els fons documentals de Tortosa (50 metres lineals de l'episcopal, 48 metres lineals del capitular, 213 del notarial, 50 del municipal) es dipositaren entre Poblet i Viladrau. A Poblet, també s'hi instal·laren l'arxiu municipal (40 metres lineals), el parroquial (85 metres lineals), fons patrimonials (16 metres lineals) i 3.500 pergamins de Reus; el fons parroquial (8 metres lineals) d'Anglesola, el fons municipal (5 metres lineals) i el parroquial (8 metres lineals) de la Selva del Camp; el fons parroquial (22 metres lineals) de Verdú, el fons parroquial (2 metres lineals) de Vilagrassa i el fons parroquial (1 metre lineal) de Vinaixa.

Instal·lació de la documentació al monestir de Pedralbes, 1938. FONT: AFAHC

L'arxiu parroquial (40 metres lineals) de Santa Coloma de Queralt⁵¹ fou rebut per Martí de Riquer,⁵² de la Secció d'Arxius, el 15 d'agost de 1936 i fou traslladat a Barcelona.⁵³

Finalment, els Arxius de Lleida romangueren a la mateixa ciutat.

L'obra de Miquel Joseph i Mayol⁵⁴ també ens informa dels moviments d'aquests arxius:

Des de darreries de juliol de 1936, durant tot al llarg de la guerra, a l'Arxiu de Poblet hi van ésser guardats els arxius històrics, religiosos i municipals de Reus, de Tortosa, de la Selva del Camp, de Verdú, d'Anglesola, de Vilagrassa, de Vinaixa, de Santes Creus i de Vallfogona. A primers de gener de 1939, llevat els de Poblet, Santes Creus, Vinaixa i part de Verdú, tots els altres arxius foren traslladats a Barcelona per a més gran protecció, ja que l'espai de què hom disposava a Poblet, per a acomodar-los de manera segura, era insuficient.

Juntament amb els arxius, s'hi guardaven la gran biblioteca de Tortosa, la dels Missioners del Cor de Maria, de la Selva del Camp, i la major part del fons de la dels Paüls, de l'Esplugu, i objectes d'art.⁵⁵

⁵¹ Vegeu PALOU, H. "Notícia dels llibresregistre notariais de Santa Coloma de Queralt de l'Arxiu Municipal Fidel Fita d'Arenys de Mar". *Recull*, Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra, abril 2003, 8, pàgs. 13-35.

⁵² Martí de Riquer i Morera (1914). Romanista. Fou auxiliar de la Secció d'Arxius, del 12/8/1936 a l'1/7/1937. [Relacions de personal. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 413.]

⁵³ Expedient de Santa Coloma de Queralt. ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 408.

⁵⁴ JOSEPH I MAYOL, M. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*. Barcelona: Editorial Pòrtic, 1971, pàgs. 90-91.

⁵⁵ *Ibid.*:

Les grans naus de Poblet van servir d'aixopluc a les imatges de les capelles veïnes, de Soler, de la masia de la Capella, de Santa Engràcia i, encara, de moltes d'altres. També hi fou guardat el mobiliari de la granja Ribadell, del monestir de Vallbona, del castell de Biure i d'algunes cases particulars. Ni una sola de les peces recollides al monestir va sofrir cap dany [...].

Gràcies al Servei de Recuperació, d'entre els objectes d'art rescatats, desapareguts de diverses esglésies, convents i cases pairals, es féu una recollida de peces d'extraordinari valor, desaparegudes feia un segle, l'any 1835, durant la destrucció del monestir, algunes salvades per mans pietoses, d'altres sostretes per algun inescrupolós, i que es trobaven disperses, escampades en diversos llocs. Entre les més importants recuperades citaré: les matrius dels últims timbres de metall usats per a estampar en els documents de Poblet, durant els segles XVIII i XIX; diversos còdexs d'importància històrica, entre els quals es trobava el manuscrit del monjo Miquel Longares, que descriu la conducció i l'enterrament a Poblet del rei Joan II, mort a Barcelona l'any 1479 [aquest còdex es trobava dipositat a la Biblioteca Provincial de Tarragona]; molts llibres pertanyents a les antigues biblioteques del rei Pere i de la Comunitat pobletana; alguns Santorals, rituals monàstics i bon nombre de documents històrics de Poblet.

En una "Relación de los archivos salvados",⁵⁶ sense data però amb tota probabilitat de l'any 1939, finalitzada ja la guerra, podem conèixer la darrera ubicació dels arxius protegits. Els arxius notarial i parroquial de Montblanc, els arxius notarial i municipal de Tortosa, els arxius de la comptadoria d'hipoteques, notarial i municipal de Reus, l'arxiu parroquial de la Selva, i l'arxiu notarial parroquial de Santa Coloma de Queralt se situen en el "Lugar de concentración de Barcelona: Pedralbes".

L'arxiu conventual de Vallbona de les Monges, i els arxius episcopal i de la catedral de Tortosa es troben a Viladrau.

L'Arxiu parroquial d'Anglesola i l'arxiu parroquial de Vilagrassa se situen a Poblet i després a Viladrau.

El mes de febrer de 1939, el Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental s'encarrega del retorn —no sempre sistemàtic— dels arxius que havien estat desplaçats, a les seves respectives provinences. El monestir de Pedralbes de Barcelona, destinat a la instal·lació de l'Arxiu Històric de Catalunya, en la darrera fase de la Guerra, per decret del 7 d'octubre de 1938, és a partir de 1939 el punt de recepció dels arxius dipositats durant la Guerra a Viladrau i, alhora, punt de devolució (vegeu "Annex")⁵⁷ dels arxius que s'hi havien instal·lat durant el conflicte bèl·lic.

Per acabar, una darrera carta d'Herrera a Duran, del 12 de març de 1939, ens testimonia, des del dipòsit de Poblet, els darrers dies de la Guerra i els primers mesos de l'ocupació franquista:

Queridísimo amigo mío: mucha ansia hemos pasado por ti. Por fin, por Plandiura⁵⁸ tuvimos noticias tuyas, aunque no tan agradables como quisiéramos por lo que dices de Herminia [la seva esposa]. Ahora que renace la tranquilidad en España, si la pudieras traer, con los niños, todos juntos, quizás mejoraría de su dolencia.

Ya te diría Plandiura cómo se liberó Poblet y los malos días que pasamos. Las últimas horas fueron trágicas de verdad. D. Eduardo aplanado, la orden de evacuación lo aplanó por completo y tuve miedo por él. Gracias que vino pronto la reacción con la liberación. Tenía en el fondo de la bodega todas las mujeres y niños. Gracias a Dios conservé la serenidad y el ánimo y providen-

⁵⁶ "Relación de los archivos salvados" (1939?). ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 413.

⁵⁷ "Registro de Devoluciones de Archivos (Depósito de Pedralbes)" (1940?). ANC. Fons de la Generalitat de Catalunya (II República). Secció d'Arxius, caixa 413.

⁵⁸ Lluís Plandiura i Pou (Barcelona 1882-1956). Industrial i col·leccionista d'art.

cialmente salimos del mal paso y se salvó Poblet del saqueo y de la destrucción y nos salvamos todos.

No sabemos nada de cómo quedará esto. Los informes del Servicio de Recuperación Artística son de que quede esto como estaba. El Generalísimo, que estuvo aquí los primeros días, me preguntó por la vida de Poblet. Me felicitó y le pareció muy bien lo que aquí se hacía. Pero llevamos más de dos meses de la liberación y no sabemos nada. A primeros de febrero, tan pronto como funcionaron los servicios de correos, me escribieron de Lérida que me esperaban para reorganizar algunas cosas. Fui y constituimos otra vez la Cámara de la Propiedad Urbana, de la que fui confirmado en mi cargo de Secretario, y la Comisión prov. de Monumentos, de la que me eligieron Presidente. Como delegado de esta Comisión he sido nombrado Vocal del Patronato de Bibliotecas, Archivos y Museos. Pero no quiero dejar Poblet, ni al Sr. Toda, hasta ver cómo queda esto, pues no en balde llevo aquí 16 meses para no sentir su hechizo; porque caso de que aquí tuviera la vida, creo que la balanza se inclinaría por este lado. Interin, voy a Lérida los miércoles y regreso los sábados o domingos. En Lérida imposible poner piso; todo destrozado. Un horror. La casa en que habitábamos incendiada; de no traerlo a Poblet lo hubiéramos perdido todo.

Con impaciencia esperamos el regreso de Plandiura a ver si nos traerá la solución o noticias concretas [...].⁵⁹

BIBLIOGRAFIA

ÁLVAREZ LOPERA, J. “La organización de la defensa de bienes culturales en Cataluña durante la guerra civil. I: El periodo revolucionario (julio 1936- junio 1937)”. *Cuadernos de Arte*. Granada: Universidad de Granada, 1984, xvi, pàgs. 533-592.

— “La organización de la defensa de bienes culturales en Cataluña durante la guerra civil. II: la fase de “normalización” (julio 1937-marzo 1938)”. *Cuadernos de Arte*. Granada: Universidad de Granada, 1985/86, xvii, pàgs. 15-26.

⁵⁹ Correspondència rebuda de Manuel Herrera i Ges (12/3/1939). ACC. Fons A. Duran i Sanpere. Carta publicada parcialment a: ESTRADA I CAMPANY, C. “La salvaguarda dels arxius catalans durant la guerra civil (1936-1939)”. *Clarianes de la Memòria. Catàleg de l'exposició. Any Duran i Sanpere*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2001, pàg. 115.

- “La organización de la defensa de bienes culturales en Cataluña durante la guerra civil. III: La evacuación del P. H. A. Catalán”. *Cuadernos de Arte*. Granada: Universidad de Granada, 1987, xviii, pàgs. 11-24.
- CERDÀ, J. *Los archivos municipales en la España contemporánea*. Asturias: Ediciones Trea, 1997.
- DURAN I SANPERE, A. “Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939”. *Barcelona i la seva història. L’art i la cultura*. Barcelona: Curial, 1975, vol. 3, pàgs. 622-639.
- ESTRADA I CAMPMANY, C. “La salvaguarda dels arxius catalans durant la guerra civil (1936-1939)”. *Clarianes de la Memòria. Catàleg de l’exposició. Any Duran i Sanpere*. Lleida: Institut d’Estudis Ilerdencs, 2001, pàgs. 87-116.
- GONZALVO I BOU, G. “Desamortització i arxius: l’exemple del Monestir de Poblet”. *Lligall. Revista Catalana d’Arxivística*, Barcelona, AAC, 1997, 11, pàgs. 11-29.
- *Cartes d’Escornalbou i Poblet. Un epistolari d’Eduard Toda a Agustí Duran i Sanpere (1922-1940)*. Poblet-Tàrrrega, 2001.
- GRAU, J. M. T.; GÜELL, M. “La crònica negra de la destrucció d’arxius a la demarcació de Tarragona”. *Lligall. Revista Catalana d’Arxivística*, Barcelona, AAC, 2001, 18, pàgs. 65-120.
- “Un capítol oblidat de la revolució i la guerra civil espanyola a Catalunya. La destrucció del patrimoni documental”. *Serra d’Or*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, maig 2003, 521, pàgs. 33-37.
- JOSEPH I MAYOL, M. *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*. Barcelona: Editorial Pòrtic, 1971.
- PALOU I MIQUEL, H. “Notícia dels llibresregistre notariais de Santa Coloma de Queralt de l’Arxiu Municipal Fidel Fita d’Arenys de Mar”. *Recull*, Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra, abril 2003, 8, pàgs. 13-35.
- ZAMORA I ESCALA, J. E. “Viladrau: refugi dels arxius catalans durant la guerra civil espanyola (1936-1939)”. *Monografies del Montseny*, Viladrau, Amics del Montseny, 1996, 11, pàgs. 229-260.
- “Josep Maria Font i Rius i el salvament dels arxius de Vic durant la guerra civil espanyola”. *Ausa*, Vic, 1997, xvii, 138, pàgs. 277-301.

- “El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)”. *Lligall. Revista Catalana d’Arxivística*, Barcelona, 2000, 16, pàgs. 85-151.
- “La depuració d’Agustí Duran i Sanpere”. *Clarianes de la Memòria. Catàleg de l’exposició. Any Duran i Sanpere*. Lleida: Institut d’Estudis llerdencs, 2001, pàgs. 117-136.
- “Tomàs Balvey i Bas i el salvament dels arxius catalans durant la guerra civil espanyola (1936-1939)”. *Monografies del Montseny*, Viladrau, Amics del Montseny, 2003, 18, pàgs. 207-242.

ANNEX

REGISTRO DE DEVOLUCIONES DE ARCHIVOS (DEPÓSITO DE PEDRALBES)

2 *Archivo Diocesano de Tortosa*

(Situado en el refectorio del Monasterio)

Devuelto, al Sr. Obispo de Tortosa, en 2-VII-39.

6 *Archivo Capitular de Tortosa*

(Situado en el refectorio)

Devuelto a sus poseedores, por manos del Rvdo Sr. Secretario del Obispado de Tortosa, en 1 de septiembre de 1939. Constaba de unos 400 paquetes de volúmenes y legajos. Además había una serie de códices m.m.s.s. que, con anterioridad, pasaron al Archivo de la Corona de Aragón, y de los que se hizo cargo el Sr. Valls Taberner.⁶⁰

14 *Archivo Notarial de Tortosa*

La parte correspondiente a los años 1840 hasta la fecha, fué entregada en 3-octubre-39, al representante del Notario-Archivero Sr. J. Mª Tuñí previa autorización del Sr. Valls Taberner, de fecha 28 de agosto del corriente.

⁶⁰ Ferran Valls i Taberner (Barcelona 1888-1942). Jurista i historiador. Director de l’Arxiu de la Corona d’Aragó (1929-1936 / 1939-1940). Finalitzada la Guerra, va exercir de cap de la Secció de Archivos y Bibliotecas al règim franquista.

20 *Archivo Municipal de Reus (Fragm.)*

Fue devuelto, en 19-10-39, caja A.1 [Res], que contenía las piezas más notables del Archivo Municipal (Libros de Privilegios, etc.). Se hizo cargo Don Venancio Huguet, en representación del Presidente de la Junta de Museos de Reus, con autorización verbal del Sr. F. Valls Taberner.

33 *Archivo Parroquial, Archivo Municipal de Selva del Campo (Tarragona)*

Devueltos a sus propietarios, Rdo. Salvador Escarré, Cura-Ecónomo de la Selva del Campo, y Modesto Roig, representante del Ayuntamiento de la misma población, en 21 de noviembre de 1939, con la debida autorización de Don F. Valls Taberner.

37 *Archivo Parroquial, Archivo Municipal de Verdú (Lérida)*

Fue devuelto a sus propietarios, quienes lo recogieron por medio de La Agencia Pallaresa, delegando a Dn. Juan Gómez para su devolución, en 25 de noviembre de 1939, previa autorización de Dn. Tomás Estevez, del Servicio de Recuperación bibliográfica.

41 *Archivo Parroquial, Municipal, Comunidad de Presbiteros, Cofradía Sangre de Reus*

Fueron recogidos por Dn. Savador Vilaseca, director del Museo Municipal de Reus, en 10 de enero de 1940, previa autorización de Dn. F. Valls Taberner de 25 de noviembre de 1939.

51 *Archivo Capitular de Tortosa (resto), Archivo Municipal de Tortosa*

Retirados por Don Enrique Bayerri, director del Museo de Tortosa, en 18 de marzo de 1940.

52 *Archivo Parroquial de Sta. Coloma de Queralt*

Retirado por el Rdo Párroco Dn. Ramón Serra, en 27 de marzo de 1940, previa autorización del Servicio de Recuperación bibliográfica.

55 *Archivo Parroquial de Anglesola (Lérida)*

Retirado por Dn. [Torrent], delegado por el Cura-Párroco, en 12 de mayo de 1940.

57 *Archivo Parroquial de Vilagrassa (Lérida)*

Retirado por el Alcalde Dn. Ramón Roca, en 11 de junio de 1940.